

Osmanlı İmparatorluğu'nda Cumhur(iyet) Fikrinin Gelişimine Dair Yeni Bir "Risale"

A New "Pamphlet" on the Development of the Idea of (Re)public in the Ottoman Empire

Alp Eren Topal, *Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri*, İstanbul: Telemak, 1. Baskı, 2023, 114 s. ISBN: 978-625-94124-0-5

Nurullah Ardıç¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nurullah Ardıç (Prof. Dr.),
İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta: nardic@itu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6041-1627

Başvuru/Submitted: 31.01.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
05.02.2024
Son Revizyon/Last Revision Received:
08.02.2024
Kabul/Accepted: 08.02.2024

Atıf/Citation: Ardıç, Nurullah, A New "Pamphlet" on the Development of the Idea of (Re)public in the Ottoman Empire. [Review of "Cumhurdan Cumhuriyete: Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri" by Alp Eren Topal]. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/1, (Mart 2024): 269-275.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1429542>

Anahtar Kelimeler: Cumhur, Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu, Saltanat, Siyasi Modernleşme

Keywords: Public, Republic, Ottoman Empire, Monarchy, Political Modernization

19. yüzyılda "meşveret" ve "meşrutiyet" kavramlarıyla ifade edilen ve dönemin siyasi ve ideolojik elitlerini en fazla meşgul eden konuların başında gelen sultanın yetkilerinin kısıtlanması (iktidarın mutlak olmaktan çıkarılıp elitler arasında bölüşülmesi) mefhumunun kritik bir mesele olduğu aşikârdır. Bu olgunun kökleri birkaç yüzyıl öncesine kadar gider;

zira 17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer erken-modern Avrupalı devletlerde olduğu gibi sultanın/sarayın iktidarını kısıtlama meselesi hem devletin hem de farklı toplumsal zümrelerin hayatiyetini derinden etkilemiştir. Bunun öneminin tarihçilerce giderek artan biçimde tarif ve takdir edilmesiyle tarihyazımında da son dönemlerde hızla ilgi odağı olmuştur.

Bu minvalde Alp Eren Topal'ın küçük hacimli kitabı (kendi ifadesiyle: *risalesi*) *Cumhurdan Cumhuriyete* de ilgili konuya özellikle genç kuşak tarihçilerin yükselttiği bu revizyonist tarihçilik penceresinden bakarak hem üç yüzyıllık panoramik bir bakış hem de alternatif bir kavramlaştırma sunuyor. "Kavram tarihçiliği" zaviyesinden konuya yaklaştığını belirten Topal, "cumhur" teriminin siyasi arenada ortaya çıkıp "cumhuriyete" dönüşmesini ve 17.-19. yüzyıllar boyunca yaşanan bu dönüşüme sebep olan arka plandaki dinamikleri beş bölümde kısaca anlatıyor. Kronolojik olarak sıralanmış bölümlerde kavramın 17. ve 19. yüzyıllar arasındaki serencamı sistematik ve analitik bir anlatı yöntemiyle serimleniyor.

Malumdur ki siyasi kavramların içeriği zamanla değiştiği gibi çoğunlukla da muğlaktır, hangi bağlamda tam olarak neye işaret ettiği her zaman aynı netlikte görülmez. Fakat kriz anları kavramların anlam aralıklarının berraklaştığı zamanlardır. Topal'a göre "cumhur" teriminin siyasi bir kavram olarak netleştiği ilk önemli olay Sultan Genç Osman'ın 1622'deki katlidir. Bu olayı tahkiye eden (ve kendisi de bir yeniçeri olan) Hüseyin Tuğî'nin *Musibetnâme*'sinde sultanı ulemanın yardımıyla öldüren yeniçerilerden "cumhur" diye bahsetmesini esas alarak yazar, sultanın "kullarını" aşağılayıcı tavrı ve—"istiklal" terimiyle ifade edilen—başına buyruk yönetim anlayışına karşı "kalabalıkları" temsilen yeniçeriler ve ulemanın sarayın mutlakiyetçi eğilimlerine direndiğini belirtiyor. Bu direniş, Şerif Mardin'in 17. ve 18. yüzyıllardaki "zımnî sözleşme" olarak nitelediği,¹ sultanın mutlak iktidarının kısıtlanmış olduğu mevcut nizamın bozulmasına bir tepkidir. Topal'a göre "cumhur" kavramı Kınalızâde Ali Efendi'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı *Ahlâk-i Alâî*'sinde (avâm'ın aksine) bir nevi "nitelikli çoğunluk" olarak anlatılırken 17. yüzyıl boyunca belli şikâyetleri olan ve taleplerini saraya kabul ettirme potansiyeli olan, örgütlü bir "kalabalık" (siyasi oluşum) olarak görülmüştü. Bu durum 17. yüzyılda bir Osmanlı "siyasi kamusu"nun olduğunu göstermektedir. (Aynı argümanı Aslıhan Gürbüz de *Taming the Messiah* adlı kitabında sunmaktadır.)²

18. yüzyılda benzer bir örüntünün gözlemlenebildiği önemli bir kriz yazara göre 1703 Edirne Vak'ası'dır. Burada da yeniçeriler sultanın (ve destekçisi şeyhülislamın) bir nevi "yetki aşımı" olarak gördükleri devleti merkezileştirme arzusuna direnmişler, tarihçi Naîmâ'nın esfle belirttiğine göre "istiklal-i mülûk ile mazbut ve muntazam olan Devlet-i Osmaniye'yi Cezayir

1 Şerif Mardin, "Freedom in an Ottoman Perspective", *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, ed. M. Heper - A. Evin (Berlin - New York: Waler de Gruyter, 1988), 23-35 [Şerif Mardin, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet", çev. Mehmet Özden, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, der. Mümtaz'er Türköne - Tuncay Önder (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 103-122].

2 Aslıhan Gürbüz, *Taming the Messiah: The Formation of an Ottoman Political Public Sphere, 1600-1700* (Oakland: University of California Press, 2023).

ve Tunus ocakları gibi cumhur cem'iyeti ve tecemmû devleti" (s. 48) hâline getirmeye, yani sultanın yetkilerini kısıtlamaya çalışmışlardır – haddizatında sultanlar bu dönemde zaten güçsüzleşmiş ve iktidar paylaşımı norm hâline gelmişti. Yazara göre burada, yukarıda zikredilen "zımnî uzlaşının adım adım tahkim edilişi"ne ve "cumhurun, yeniçerilerin kastını da yansıtır bir şekilde soyutlaşıp 'siyaseten nitelikli çoğunluk' anlamını kazandığına şahit oluyoruz" (s. 50). Aynı minvalde, dönemin bazı metinlerinde rastlanan "saltanat ve cumhur ve cemiyet" formülasyonu da yazara göre hem son ikisinin ayrı düşünüldüğünü (yani cumhurun ayrı bir toplumsal zümre olduğunu) gösteriyor hem de bu üçü arasındaki hiyerarşik bir ilişkiyi yansıtıyordu (Reaya kelimesi ise bu dönemde daha ziyade gayrimüslimleri ifade ediyordu [s. 51]).

Yazarın bu bağlamda dikkat çektiği önemli noktalardan biri de yeniçeriler ve diğer "muhalif" grupların İslami bir söylem kullanma konusundaki hassasiyetleriydi. Hatta sık sık bir İslam devleti olarak gördükleri "devlet" ile zaman zaman zorbalaşan "saltanat/sultan" arasında ayırım da yapıyorlardı (s. 53). Sultanın "istiklaline" karşı gösterilen ve dinî terminoloji ile ifade edilen tepki 18. yüzyılın sonlarında başlayan "tecdid" (reform) projelerine karşı da gösterilmişti. Nizâm-ı Cedîd'le özdeşleşen bu dönemde yazara göre "cumhur" ilk defa "cumhuriyete" dönüşmüştür. Ancak daha 1770'lerde başlamış olan bu süreç basitçe bir "Avrupa'dan öğrenme" (taklit-ithal) ile açıklanamaz. Nitekim Makyavel'in *Prens*'inin bu yıllardaki tercümesinde devlet rejimleri "cumhur" ve "istiklal" (otokrazi) yönetimleri olarak keskin bir zıtlık içinde sunulmuştur. Osmanlı seçkinleri Fransız İhtilali'nden bahsederken de cumhur ve cumhuriyet terimlerini kullanmışlarsa da yazara göre ihtilalin etkisi ancak dolaylıdır, zira zaten siyasi bir terim olarak mevcut olan cumhurun yalnızca anlamı genişlemiştir. Bu bağlamda cumhur kavramının iç siyasette "kamu," dış siyasette ise *republique* anlamında kullanımı genelleşmişti (s. 61-62). Bu durum saltanat-cumhur(iyet) gerilimini de ima ediyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cumhur kavramı içerisine yeniçeriler ve ulemanın yanı sıra ayanlar da katılmıştı. Yazara göre Nizâm-ı Cedîd'in özü de bu gruplara karşı merkezin gücünü tahkim etme hedefiydi, ancak başarısız oldu.

Bilindiği gibi merkezileşme her üç grubu da tasfiye eden II. Mahmud'la başlayıp Tanzimat'la devam edecekti. Gerek sultanın gerekse de daha sonra Tanzimat paşalarının bu çabaları ahali de dâhil farklı zümrelerde büyük tepki çekecektir. (Özellikle vergilerin artırılması ve zorunlu askerlik ahalideki tepkinin temel sebepleridir.) Nitekim yazara göre Genç Osmanlılar da ulema ile beraber yeniçerileri de geçmişte istibdada karşı cumhuru savunan bir zümre olarak görüyordu. Örneğin istibdadı en büyük düşman, hürriyet ve meşvereti ise en büyük nimet kabul eden Namık Kemal'e göre devlet "Yeniçeriler kalkıncaya kadar yine irade-i ümmet ve bir nevi usul-i meşveretle idare olunuyordu... Her kışla bayağı bir silahlı Meclis-i Şura-yı Ümmet hükmünde idi" (s. 71-72).

Ancak yazara göre 19. yüzyılda dilde yaygın olan cumhur kelimesinin siyasi söylemlerde pek yaygın olmayışının (ki daha ziyade "umum-âmmе" kullanılıyordu) sebebi yeniçerilerin tatsız hatıralarıydı. (Fakat yazar buna dair bir delil öne sürmüyor.) Elbette Tanzimat sonrasında

iktidarın sınırlandırılması ve meşruiyet zeminini ifade eden en önemli kavram "(usul-i) meşveret" olacaktır. Ancak yine de İslam'ın ilk dönemi (Hz. Peygamber ve ilk dört halife) ile Osmanlı'nın klasik döneminin bir nevi "cumhur" olduğunu öne süren Namık Kemal (ve arkadaşları) zaman zaman cumhur(iyet) rejimini olumlu anlamda kullanacaktır (s. 78). Bu bağlamda özellikle kuvvetler ayrılığını vurgulayan Genç Osmanlılar (özellikle Ziya Paşa), yasamanın "sahibi" olan ulemanın yürütmeye karşı denge oluşturmadaki kritik rolüne vurgu yaparlar. Belli bir rejimi ifade etmekten ziyade daha soyut bir yaklaşım sunan Ali Suavi ise şöyle der: "Ne suret olursa olsun, imdi bir hükümet ki onun idaresi menâfi-i âmmeye aittir, öyle hükümet adildir ve filhakika cumhuriyet demektir" (s. 81). Dolayısıyla rejimin görünüşte monarşi, aristokrasi veya demokrasi olmasından ziyade "kamu menfaati" ve "adalet" kavramlarına mesafesi önemlidir.

Bu dönemde siyasi görüşler yelpazesinin genişliğine vurgu yapan yazar, bürokrasi kökenli Mehmed, Reşad ve Nuri beylerin (sürgünde) çıkardığı *İnkılab* gazetesinin temsil ettiği ve Genç Osmanlılar'dan çok daha radikal olan, devrimci muhalefete de değinir. Zorba saltanatın ancak bir inkılapla devriliş adil ve eşitlikçi bir düzenin kurulabileceğini savunan bu grup, Fransız İhtilali'nden esinle "adalet, müsâvat ve uhuvvetin" devrimin amacı olduğunu ifade eder (s. 85-87). Yazar, isimleri unutulmuş Sarıyerli Hoca Sadık Efendi ve Hersekli Arif Hikmet gibi hürriyet ve meşveret savunucularını da aynı yelpazenin başka temsilcileri olarak sunuyor. Bu kişiler her ne kadar açıkça cumhuriyeti telaffuz etmemişlerse de istibdad eleştirileri yazara göre bu kavramı çağrıştırıyordu. Burada dikkat çeken bir nokta da *istibdad* kavramının II. Abdülhamid'den önce de eleştirilerin nesnesi olmasıdır. Hatta yazar bizzat Sultan Abdülhamid'in de 1876'da ilk meclisin açılışında "istibdadı bitirme" vaadinde bulunduğunu hatırlatıyor.

Ancak yazarın en fazla yer verdiği Tanzimat döneminde (ve sonrasında) baskın olan sultanın mutlak gücünün belli zümrelerce sınırlandırılması olgusunu cumhur(iyet) kavramıyla özdeşleştirdiği, bu sebeple cumhur(iyet) ve demokrasi kavramlarının birbirine karıştığı görülüyor. Her ne kadar her iki kavramın temelinde de yetkenin monarktan alınması fikri varsa da bu ikisinin aynı şey olmadığı malumdur. Cumhuriyetin ayırıcı vasfı olan saltanat karşıtlığı (saltanatın gayr-ı meşruiyeti) yazarın çokça atıf yaptığı Namık Kemal, Ali Suavi gibi Tanzimat aydınları arasında görülüyordu. Ayrıca bir diğer cumhuriyetçi değer: yurttaş-olarak-bireyin özerkliği ve iradesinin yönetime yansması mefhumu da 19. yüzyıl Osmanlı münevverlerinin kahir ekseriyetinin arzu ve talep ettiği şeylerden biri değildi. Zaten yazarın da belirttiği gibi bir rejim olarak cumhuriyeti açıktan talep edenler son derece marjinal kalmıştı. Haddizatında vatandaşlık meselesi de henüz kurumsallaşmamış, Tanzimat Fermanı gibi metinlerde (kâğıt üstünde) kalmıştı. Yani ne seçkinler arasında böyle yaygın bir cumhuriyet fikri vardı, ne de vatandaşlık kurumu yerleşmişti. Nitekim Tanzimat aydınlarının (ve sonraki Jön Türkler kuşağının) talepleri daha sınırlı bir demokrasi arzusunu yansıtıyordu: Saltanat (ve hilafet) rejiminin meşruiyetini sorgulamıyor, anayasa ve meclislerle gücünün kısıtlanmasını ve farklı zümrelerin siyasi temsilini talep ediyorlardı. Öte yandan 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye dâhil Avrupa'da kurulmuş neredeyse bütün cumhuriyetlerin otoriter yönetimler olması

kavramların tarih üstü olmadığına birçok delilinden biridir – yani her ne kadar bireysel özerklik ve otokrasinin reddi “cumhuriyetin mana ve mefhumunda mündemîç” olsa da bu kavramsal form dönemin aktörlerinin söylem ve eylemlerinde gayet farklı bir içerikle doldurulabiliyor(du). Tıpkı “çoğunluk” anlamına gelen cumhur kavramının yazarın tartıştığı asırlar boyunca toplumun çoğunluğunu (köylüleri, gayrimüslimleri vs.) kapsamıyor oluşu gibi...

Bu da kitaptaki yönetsel bir sorunu gün yüzüne çıkarıyor: Yazarın kurduğu anlatı 17. yüzyılın başından itibaren—arada kesintiler olsa da—giderek artan biçimde gelişen ve 19. yüzyılda iyice yoğunlaştıktan sonra 1923’te zirveye çıkan bir cumhur(iyet) fikri varmış imasında bulunuyor – ya da bunu varsayıyor. Ana hatlarıyla çizgisel-ilerlemeci nitelikteki bu anlatı “modernleşme” hikâyesinin diyalektik mahiyetini iskaladığı gibi yazarın teleolojik-olmayan arkeolojik yöntem iddiasının aksine, bugünkü hassasiyetlerinin bir sonucu olarak cumhuriyet fikri ve kurumunun “nev-zuhur” bir şey olmadığını ispatlamak üzere geriye gidip onu Osmanlı’da arama gayreti izlenimini doğuruyor –tıpkı Halil İnalıc vb. bazı tarihçilerin 16. yüzyıl Osmanlı’sında laiklik araması gibi.

Aynı bağlamda kitaptaki 19. yüzyıl anlatısının önemli bir eksiği ise İslam meselesi. 18. yüzyılda yeniçerilerin bir “İslami dil” kullandığını tespit eden yazar 19. yüzyılda iyice gün yüzüne çıkmış dinî vurguya ise hiç değinmiyor. Nitekim kendisinin *Hürriyet*’teki yazılarını derlediği³ ve bu kitapta da önem verdiği Namık Kemal için İslam (hatta kendisinin çık sık kullandığı şekliyle: şeriat) en az yeniçeriler için olduğu kadar önemliydi. Zira Namık Kemal ve diğerleri “hürriyet” fikrini, yani siyasi gücün paylaşılması, sarayın diğer zümrelerle ilişkisi ve en temelde hukukun kaynağını daima şeriat çerçevesinde ve şer’i/fikhi kavramlarla anlamlandırılmışlardı. Yani meşruîyetin ana kaynağı İslam/şeriat idi. Nitekim Ali Suavi’nin “filhakika cumhuriyet” dediği yönetim tarzı da saltanatın olmayışına değil, fıkıh geleneğindeki temel kavramlardan adalet ve “kamu maslahatına” dayanıyordu. Tıpkı sultanla yeniçeriler ve ayanlar arasında 1807 ve 1808’de arka arkaya yapılan muahedelerin (*Hüccet-i Şer’iyye* ve *Sened-i İttifak*) fikhi terimlerle isimlendirilmesi ve bu metinlerde otoritenin kaynağı ve sınırı olarak şeriatın vurgulanması gibi.⁴ Nitekim Abu-Manneh ve Anscombe gibi önemli tarihçiler de Tanzimat’ın hedefinin esasen bir tür “İslami demokrasi” olduğuna dikkat çekiyor.⁵

Kitabın ana bölümlerinde cumhur(iyet) kelimesi ve mefhumunun serencamını kısıtlı da olsa literatürle konuşarak anlattıktan sonra yazar Sonuç bölümünde bir yandan bu kavramın 20. yüzyıl başlarındaki anlamlarına dair, diğer taraftan da yöntem ve tarihyazımına ilişkin dikkate değer tezler öne sürüyor. İktidarın sınırlandırılması ve farklı zümrelerin siyasi temsiline yönelik çabaların—ana akım tarihyazımının iddiasının aksine—tepeden inme projeler değil,

3 Alp Eren Topal, *Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018).

4 Bu iki belgenin isimlendirilmesine dikkatimi çeken öğrencim ve meslektaşım Abdurrahman Nur’a teşekkür ederim.

5 Butrus Abu-Manneh, “The Islamic Roots of the Gülhane Rescript” *Die Welt des Islams* 34/2 (1994), 173-203; Frederick Anscombe, “Islam and the Age of Ottoman Reform” *Past & Present* 208/1 (2010), 159-189.

"tabanın şikâyet ve taleplerini soğurmaya yönelik tavizler" (s. 94) olduğunu belirten yazar bu bağlamda Osmanlılık fikrinin de devletin eşitlik konusunda ayak diremesine karşı Genç Osmanlılarca ortaya atılmış bir proje olduğunu savunuyor. Cumhuriyet kavramının olanca önemine rağmen yine de bu rejimi açıkça savunanların (*İnkılab* çevresi gibi) marjinal kaldığını teslim ediyor ve imparatorluğun etnik, dinî ve dilsel olarak heterojen nüfusundan dolayı 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında bu rejimin münevverlerce talep edilmemesinin doğal olduğunu belirtiyor. Dolayısıyla burada asıl mesele "cumhurun" kimlerden oluşacağı konusudur; nitekim İttihatçılar saltanattan vazgeçmezken Mustafa Kemal Cumhuriyet'i seçebilmiştir.

Ancak yazar, Mustafa Kemal'in bu tercihinde zaten oldukça güçsüz ve sembolik bir değerden ibaret kalmış saltanat ile çok daha geniş bir şahsi iktidar alanına sahip olabileceği yeni rejim arasındaki güç dinamiğini göz ardı ederek "ne yazık ki [saltanatın] yerine gelen cumhuriyet cumhuru ile barışık bir cumhuriyet değildir ve uzun süre makbul cumhurunu arayacaktır" (s. 97) demekle yetiniyor. Yine "hürriyet" kavramında mündemiç "özgürlük" ve "bağımsızlık" anlamları arasındaki farka dikkat çekerek "1923'te kurulan Cumhuriyetin bir bireysel özgürlükler ve siyasi katılım meselesi olarak değil de uluslararası arenada bir siyasi bağımsızlık meselesi olarak kavrandığını" (s. 97) isabetle kaydeden Topal, nasıl olup da 18. yüzyılın sonlarından 1. Dünya Savaşı'na kadar bolca dış tehdide maruz kalmış Osmanlı elitlerinin buna rağmen kuvvetler ayrılığı ve "özgürlük" temalarını öne çıkarmalarının aksine erken Cumhuriyet elitlerinin yalnızca "bağımsızlık" vurgusu yaptıklarını açıklamaya girişmiyor. Girişseydi bu ikincilerin "istiklal" kavramını—kendisinin de "itiraf" ettiği (s. 98) üzere—Cumhuriyetle özdeşleştirmelerine belki pek şaşırılmaz, zira bu grubun "istiklal" kavramını ters-yüz etmek yerine belki 1703'tekine benzer bir şekilde anladıkları gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalabilirdi. Yine de yazar "hem hürriyet hem de istiklal meselesinin bağrında yatan, cumhurun kim olduğu sorusuyla yüzleşmekten kaçındık" (s. 99) derken haklı...

Yine tarihyazımındaki "gerileme paradigmasının" gerilemesinden sonra erken-modern dönemin nasıl niteleneceği konusuna değinen yazar "dönüşüm ve adaptasyon" kavramlarının fazla muğlak olduğunu, Baki Tezcan'ın önerdiği "proto-demokratikleşme" teriminin⁶ ise tatmin edici olmadığını belirttikten sonra ilginç bir teklifte bulunuyor: 17. ve 18. yüzyılları "cumhurlaşma" dönemi olarak isimlendirmek (s. 102-103). Bu kavramı hem "yeniçerilerin bu dönemde bıraktıkları izi" hem de onlardan mülhem bir "isyan kültürünü" ifade etmek için kullanan yazar, kavramın hem yerli hem evrensel boyutu olduğunu, ayrıca devlet-merkezli paradigmadan uzaklaşarak "Osmanlı kamusunu" odağa aldığını öne sürüyor. Doğrusu tartışmaya değer bir öneri. Ancak bizce yukarıda da değinildiği gibi özellikle Tanzimat'la başlayan siyasi değişim sürecini açıklamak için "cumhurlaşma"dan ziyade "demokratikleşme" kavramı daha isabetli olur. Zira bizzat saltanat-hilafet sisteminin meşruiyeti sorgulanmıyor, daha ziyade kişiler (sultan/lar, paşalar) suçlanıyor ve siyasi gücün paylaşılması hedefleniyordu. Gayrı müslimler

6 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

de dâhil özerk bireylerin iradesinin yönetime yansması anlamında bir “cumhur” mefhumu da baskın değildi. Aslında aynı durum 17. ve 18. yüzyıllar için daha da geçerliydi – bu da o dönem için “cumhurlaşma” argümanını aşındıran bir durum. Aynı sonuca yol açan bir diğer faktör ise eserdeki bir başka metodolojik zayıflık olan “kaynak yetersizliği” sorunudur. Yazar en az üç yüzyıla yayılan bir döneme dair büyük bir iddiayı yalnızca (“cumhur” kelimesinin geçtiği) birkaç birincil metinden yaptığı alıntılara dayandırıyor. Bu da hem kavramın dönemin metinlerinde kullanım sıklığı hem de mefhum olarak yaygınlığı konusunda soru işaretlerine yol açıyor.

Son olarak, cumhur kavramının Osmanlı siyaset düşüncesi açısından ima ettiği bir başka noktaya da dikkat çeken yazar, bu geleneğin çok-dilli mahiyetinin genelde ıskalanarak daha ziyade devlet-merkezli külliyat olarak okunduğunu, hâlbuki Osmanlı kamusunda farklı (hatta muhalif) bir dilin de var olduğunu görmek gerektiğini belirtiyor. Ancak çok haklı olduğu bu noktada Osmanlı siyaset düşüncesini “hanedan merkezli ve sultanın mutlak otoritesini vurgulayan bir siyasi dil” (s. 103) olarak tanımlaması bir ölçüde indirgemecilik içeriyor. Zira son yıllarda yapılan çalışmalar bu zengin külliyatın farklı “dilleri” barındırdığını da gösteriyor.⁷ Ayrıca yazarın da dikkat çektiği gibi bu söylemler birbirlerinden keskin biçimde ayrılmış değildir; bu sebeple saltanat-merkezli söylemin içinde de zaman zaman baş gösteren—Bakhtin’in ifadesiyle—farklı “sesler” de bu “çok sesli” siyasi metinlerde teşhis ve tahlil edilebilir. Zira her metnin açık veya örtük olarak birden fazla söylem içerdiği (söylemlerarasılık) ve kendisinden önceki—ve hatta sonraki—metinlere de konuştuğu (metinlerarasılık) izahıtan vârestedir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet’in 100. yılında yayımlanan eser cumhur(iyet) fikrinin Osmanlı’daki kökenlerine dair ilginç bir tartışma yürütmüş olsa da çalışma bazı kavramsal ve metodolojik sorunlarla malüldür. Yine de Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihsel arka planı, Osmanlı toplumunda demokratik fikirlerin gelişimi ve demokrasi-cumhuriyet ilişkisi konularında verimli tartışmaların kapısını aralayabilir. Bu yönüyle, söz konusu meselelere dair soğukkanlılıkla zihni mesai harcayacak okuyucuların ilgisini çekecektir.

7 Bu minvalde örneğin Özgür Kavak ve öğrencilerinin yazdığı makaleler ve yayımladıkları çok sayıda birincil metne bakılabilir. Mesela bk. Özgür Kavak, “Halâsü’l-ümme’den Necâtü’l-ümme’ye -Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Süreklilik Arz Eden Meselelerine Dair Birkaç Not” *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27/52 (2022), 27-70. Marinos Sariyannis’in *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century* (Leiden: Brill, 2018) başlıklı çalışması da bu çeşitliliğe yer veriyor.

